

ERA.T-76.1.1216

P-1360

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

OBJEKT: Ajaloolised linnakeskused

ŠIFR. NR.: _____

TELLIJA: ENSV MN Riiklik Ehituskomitee

TEOSTAJA: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

VÖRU VANALINNA AJALOOLINE ÜIEND.

_____
_____
_____
_____
_____

Juhataja: V. Saks

Peainsener: K. Aluve
Peaarhitekt: _____

Projekt-jaoskonna juhataja: A. Moonsaar

Peaspetsialist ajaloo alal: N. Raid

Peaspetsialist arhitektuuri alal: E. Sedman

Objekti autor: A. Lütis

TALLINN 1971

VÕRU VANALINNA AJALOOLINE ÜLEND.

kirj. autor M. HERMAT

M. Hermat

3

S I S U K O R D .

	lk.
1. Eessõna	1
2. Võru linna asutamine	2-4
3. Võru linna territoorium	4-9
a) Vanalinn	4-7
b) Eeslinnad	7-9
4. Linnaplaan	9-11
5. Linnaelanikud	11-17
6. Linna omavalitsus	17-19
7. Võru linna vapp	19
8. Linna hoonestus	19-22
9. Linna tänavatevõrk	22-25
10. Sidepidamine	25-26
11. Võru linna säilinud venemaid ja tähtsamaid ehitisi	26-31
12. Võru tähtsamad isikud	31-33
13. Lisa. Tabelid statistiliste andmetega hoonestu- se ja elanike arvu ning kaubanduslike ettevõtete kohta	34-36
14. Kokkuvõte	37-38
15. Kronoloogia	38-42
16. Kasutatud kirjandus	43

1. E E S S Ö N A .

Käesolev ajalooline õiend, mis tuli koostada selleks ettenähtud lühikese aja jooksul Võru vanalinna kaitsetsooni määramiseks, baseerub peamiselt selle linna ajalugu üldkäsitatavale kirjandusele. Vanalinna kaitsetsooni moodustamiseks arvesse tulevate linna algajast pärinevate ning käesoleval ajastul eksisteerivate hoonete vanuse, nende funktsionaalse külje ning arhitektuurilise deformatsiooni kindlaksmääramiseks vajlike andmete kogumine osutus piiratud aja tõttu võimatuks.

Tööpidurdavaks teguriks osutus Võru linna käesoleva ajastu plaani puudumine. Selle tõttu tuli töö aegenõudvama järguna kaudsete andmete najal püüda üles ehitada Võru linna kaasaja tänavate nimetusi kandev tänavatevõrk. Paikse vaatluse vältimisest tingituna oli vaja täpselt ja eksimata orienteeruda tsooni määravas hoonestikus. Eeltoodust sõltuvalt tuleb õiendile juurdelisatud eriajastutel kasutatud tänavanimetuste samastamistabelit võtta tinglikult, eksimuste võimalikkusega.

Seni kättepuutunud ikonograafiline materjal on bibliografeeritud, kuid niihästi nende reprodutseerimine kui ka käesolevate vajalike objektide pildistamine jäi aja puudusel tegemata.

Samuti on jäänud kasutamata ka nii arhiivimaterjal kui ka hulgaliselt bibliografeeritud kirjandus.

Linnaplaanidest on kasutatud kirjanduses leidunud plaane aastast: 1909, 1925 ja 1937.a. Kirjanduses avaldatud Võru linna plaan linna rajamisajast ei olnud selle tuhmuise tõttu kasutatav.

2. VÖRU LINNA ASUTAMINE.

Ülevenemaalise turu ja kaubatootmise areng ning talurahva klassivõitlus, eriti Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda (1773-1775) sundisid tsaarivalitsust 18. sajandi lõpul asuma riigiparaadi tsentraliseerimise poliitika läbi viimisele.

Katariina II valitsus taotles Balti kubermangude tihendamist liitmist Sise-Venemaa aladega ja Üleriigiliselt eksisteeriva valitsusasutuste süsteemi laiendamist ka neile aladele. Seda taotleti reformidega tolli- ja maksupoliitika, valitsusaparaadi ja linnade korralduse alal. Riigi sisekorra ühtlustamiseks töötati välja Üleriigiline kubermanguseadus ehk asehäalduskord, mis anti välja 7. novembril 1775. aastal.

Juba 1779. aastal, s.o. neli aastat peale Venemaal teistes kubermangudes kubermanguseaduse kehtestamist, tegi tolleaegne Liivi- ja Eestimaa kindralkuberner Browne rüütelkondade organitele teatavaks ka Eesti- ja Liivimaa kubermangudes uue kubermangukorra kehtestamise. Kohalik aadlikond võttis kohe vastavad abinõud selle takistamiseks tarvitusele, öeldes, et nad kunagi ei loobu nende kasutuses olevatest privileegidest, mille alusel eranditult kõik kubermangu- nii kohtu kui ka administratiivhaldus kuulub ainult kohaliku aadlikonna kompetentsi. Vaatamata kõikidele kohalike aadlikondade manöövritele ja intriigidele nii Riias kui ka Peterburis, teostus kohalik administratiiv- ja kohtureform siiski.

1783. aasta 3. juuli ukasiga rakendati ka Eesti- ja Liivimaa suhtes "Seadus kubermangude haldamise kohta" alusel nn. asehäaldamiskord. Uue korra kohaselt nimetati Eesti-

ja Liivimaa kubermangud ümber nende pealinnade nimetuste järgi Tallinna ja Riia kubermangudeks või asehalduskondadeks. Tallinna kubermang (resp. asehalduskond) jagunes: Tallinna, Paldiski, Haapslu, Paide ja Rakvere maakonnaks või kreisiks; Riia asehalduskond omakorda jagunes aga; Riia, Võnnu, Valga, Võlmari, Pärnu, Viljandi, Kuressaare, Tartu ja Võru kreisiks. Igal kreisil pidi olema keskusena linn, mille järgi nimetati ka kreis. Üks uus kreis moodustati Tartu kreisist eraldatud alaga, mis haaras endasse Räpina, Põlva, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Vastseliina, Karula ja Hargla kihelkonnad. Selliselt kujundatud maakonna linna rajamiseks määrati Tallinna ja Riia kindralkubernereri krahv Browne'i publikatsiooniga 7. oktoobrist 1783.a. Põlva kihelkonnas asuvast Vana-Koiola (Kirumpää-Koiküla) kroonumõisast teatav maa-ala ja nimetatud uue, rajatava linne nimeks Kirumpää-Koiküla. Samas publikandis antakse ~~kada~~ teada, et rajatava linna maa-ala on välja mõõdetud ja sinna antakse esialgu soovijaile välja 40 ehituskrunti elu- ja kõrvalhoonete püstitamiseks. Iga krundile antakse lisaks veel 9 vakamaad (Riia vakamaa = 0,37 ha) põllumajanduslikku maad.

Hiljem selgus aga valitud koha sobimatus linna rajamiseks ja otsustati uue valiku, parema koha ja nimelt Võru eramõisale kuuluva ala kasuks. See asus Tartu-Pihkva suurmaantee ääres, pealegi jooksis nimetatud alast läbi Võhandu jõgi ja asus ka kaks suurt järve: Tamula ja Vagula. Suureks paremuseks oli samuti ka see, et sellel alal asus suur ja avar Võru mõisahooned, kuhu võis paigutada esialgu valitsemis- ja kohtuasutused. Võru mõisa tolleaegne omanik parun Carl Ludwig von Mengden oli ka otsekohe nõus oma mõisat loovutama linna ehitamiseks, pealegi veel nii kõrge hinna eest? 57000

hõberubla. Võru mõisa linnaks määramine toimus 6. juulil 1784. aastal keisrinna ukaasiga ja mõisa ostu-müügi lepingu kinnitamine leidis aset s.a. 3. augustil. Kindralkuberner Browne'i korraldusel pidi kreisi maamõõtja Bohm Võru mõisa selle endiselt valdajalt üle võtma riigi valdamisele. 27. augustil 1784. aastal kolis uue kreisilinna Ülemuskond politseimeister (gorodnitsi) ja rentmeister Vana-Koiolast Võru mõisa härrastemajja. Mõisa nimetus jäi nii linna kui ka sellest sõltuvalt kreisi nimetuseks. Võru mõis sai oma nime lähedaselt Veere (Võru) ojast, mis nüüd kannab Koreli nime.

3. VÕRU LINNA TERRITOORIUM.

a) Venalinn:

Võru linn asub Otepää ja Haanja kõrgustikuvahelise Võra-Haanja orundi põhjas, Tamula järve ja Võhandu vehelisel lamedal künnil, mis on omakorda ühendusliikiks Peipsi nõo ja Koiva ürgorundi vahel. Linn asub põhiliselt Tamula järve ida-põhja loodekaldal ning sellest kirdes kerkival loodekagusuunalisel, viie meetrise suhtelise kõrgusega, 1,5 km pikkusel ja 0,7 km laiusel künnil. Loodest ja põhjast ümbritseb linna Võhandu jõgi, kirdest Koreli oja, mis kunagi kandis Veeru oja nime. Siit sai omale nime kohalik mõis, andes selle edasi hiljem rajatud linnale.

1783. aastal uute maakondade moodustamisel Tartumaast eraldatud Võru maakond (kreis) kuulus muistesel iseseisvuse ajal Ugandi maakonda, ordu ajal Tartu piiskopkonda, mil ta ilma Kursi, Laiuse ja Tormata moodustas ühes hilisema Võrumaa-ga ühise poliitilise ühiku, mille pindala on võrreldes hilisema maakonna alaga olnud erinevate piiridega nii Rootsi

kui ka Vene valitsemise algaastail.

Kroonu poolt ostetud Võru mõisa maa-ala ei antud terves ulatuses Võru linna rajamiseks, vaid ainult väiksem osa sellest. Suurem ala nimetati Võru mõisaks (Werrohof) ja selle hooldajaks määrati maamõõtja Bohm.

1785. aastal viibis kindral-kuberneri korraldusel asehalduskonna majandusdirektor Richter Võrus, et kontrollida uue linna piiride lõpliku kindlaksmääramise töid ja asustamist. Kontrolli tulemuste kohta saatis Richter kindral-kubernerile ettekande, mille viimane mõningate muudatustega kinnistas ja 24. juulil 1785.a. saatis Riia asehalduskonnale täitmiseks. Richteri ettepaneku järgi kinnitatud linna piirid- ja territooriumi ulatus /307 ha/ jäid püsima kuni 1. aprillini 1935.aastani, mil Võru linnanõukogu otsusel laiendati Võru linna administaratiivala Kasaritsa vallale kuulunud Võrusoo piirkonna ulatuses.

Võru vanalinna administaratiivalasse kuulus 474,5 ha kuiva maad, millest ehituskrunti 78,3 ha, tänavaid ja väljakuid 17,3 ha, parke ja puiesteid 2,6 ha, muiks otstarbeiks 176,3 ha, Tamula järv 32,5 ha, kokku 307 ha.

Linna administratiivpiirkonnaks eraldati see osa maad, mis koos põllumaadeks, nn. "nõõrimaadeks" ettenähtud alaga on piiratud ühelt poolt Tamula järvega, teiselt poolt Võhandu jõega, kolmandalt - Võru jõekesega ning neljandalt - Kasaritsa valla piiridega. Selle 307-me hektari suuruse maa-alal jäi linna kasvupiirkonnaks vaid rabasoo. Linna ehitusrajooniks ette nähtud ala kujundas endaga väikest kõrgendikku, mille kõrgeima koha moodustas praegune Komsomoliväljak, endine vanalinna keskus - turuplats, kust algab maa-pinna langus iga ilmakaare suunas. See paralleelogrammi kujutav linna

rajamiseks antud maa-ala oli mõisal põllumaana kasutada ainult tema kõrgemas osas, kuna madalad ääred olid mõisa heina- ja karjamaad, millena linn neis samuti oma esimestel aastatel edasi kasutas.

Võru linnale määratud maa-ala suurus oli tol korral nagu eelpool märgitud, 307 hektari. Alates 1935. aastast, mil esmakordselt laiendati Võru linna ajaloolisi piire, on Võru linna pindala kasvanud 684-ja hektari võrra, kusjuures hoonestatud ala on suurenenud ligi kahe ja poole kordselt. Nii püsis Võru linn üle 150-ne aasta piirides, millised tal olid linna asustamisel. Seale pika aja jooksul ei ole linn jala võrdki omi piire laiendanud ja piirikivid seisis liikumatult oma endistel kohtadel. Linn on olnud kogu selle aja kestel piiratud loodusliku võruga: kolmest küljest veega ja neljandast - sooga. Selline asjaolu oli seni põhiliselt olnud linna kasvamise pidurdavaks teguriks. Üksikud hoonestamist võimaldavad krundid vanalinnas olid väga kallid, mistõttu kodanlikul perioodil, võrreldes teiste linnadega, ehitati võrdlemisi vähe uusi hooned. 1935. aasta sügisel oli riigivalitsuse koosolekul arutlusel Võru linnavolikogu poolt omal ajal vastu võetud Võru linna administratiivpiiride laiendamise kava, kusjuures riigivalitsus nõustus kavatssetavate linnapiiride laiendamisega linnavolikogu poolt esitatud ulatuses, välja arvatud Võru valla piiridesse kuuluvad maa-ala, kuhu kavatseti asutada lennuväli. Selle jaoks vajaliku maa-ala võis anda linnale omanduseks mitte administratiivpiiride laiendamise korras, vaid tasuta omavalitsuste ja üldkasulikkude organisatsioonide maaga varustamise seaduse põhjal. Seega liideti linna administratiivpiiridesse: Võrusoo, kaitsevägede kasarmute all olev maa-ala, Kubija ehituskrundid kuni Kubija Vaskini ja Tamula järv koos teda ümbritseva kaldaribaga.

Sellega loodeti anda linna kasvamisele kindel alus.

b) Eeslinnad.

Võrusoo

Võrusoo ühendamine linnaga oli pikemat aega vaidlusaluseks küsimuseks Võru linnaisadel. Võrusoo kuulus administratiivselt Kasaritsa vallale ja Võru linna ning raudteevahelisel alal asus 137 hoonet, milles elas Kasaritsa valla andmete kohaselt 900 elanikku.

Võrusoo haldamine ei tasuvat end ära vallale, vast ainult siis, kui Võrusoo piirkonda kaasa arvata ka kasarmud, mis oma väärtuse poolest kaaluvad üle kogu Võrusoo kinnisvarad. Võrusoo ühendamise teostamine linnaga määrati linnavolikogu poolt kindlaks 1. aprilliks 1935. aastal ja linna eelarve suurenes selle tõttu 1000 hinge võrra. Võru linna juurde hiljem rajatud linnaosa, Võrusoo, algas omal ajal linna piiril, sealts kus paiknevad endine piiritusvabrik, elektrijaam ja juudipark (Lenini ja Kreutzwaldi tänava lõikumiskoht Paju tänavaga) laialdane koostunud ala, mis paari kilomeetri pikkuselt ulatus raudteeni.

Sagedasti ujutas Tamula järv siitkaudu üle raudteejaama suunduva hõredalt hoonestatud Kreutzwaldi tänava. Tamula veepinna seisu alandamisega tehti hiljem lõpp sellistele üleujutamistele. 1959. aastal algas hoogne pealetung soole. Endise piiritusvabriku alale rajati Võru kõige suurem ja moodsam ettevõtte - Võru gaasianalüsaatorite tehase juurest Kubija suunas kätt uued individuaalelamud. Raudtee piirkonnas muutub linn jälle laiemaks, mida põhjustavad nii raudteejaam oma ladudega kui ka kohaliku majanduse kombinadi "Tamula" mitmesugused osakonnad.

Linna taga kirde suunas algab suur turbasoo, mis ulatub

kuni Lasvani välja. Õieti on see nn. Võrusoo linnatagune jätk. Turbavarud linna lähistel on aga peasegu jäägitult ammendatud, sest nii linn kui ka elektrijaam said siit aastakümnete vältel oma peamise kütuse.

Nöörimaa

Võru linnaosa Nöörimaa asub Võru linna kirde- ja idaosas, Tartu ja Räpina maantee vahelisel kolmurgal. See on uusim Võru osa. Kuni Suure Isamaasõja lõpuni oli see ala hoonestatud vaid ühe ehitusega ja nimelt Võru mõisa vana rehetoaga. Nimetus nöörimaa pärineb sellest ajast kui linna asustamisest peale linna kodanikele lisaks elamukrundile anti maad ka põlluvilja kasvatamiseks, mida mõõdeti välja nööriga, nöörsirgete ribadena.

Nöörimaa linnaosa lahutab linnast lai Koreli org. Koreli (varem Veeru) ojust on ajajooksul saanud sirge ja lai magistraalkanal, millele lähemal ajal, peale 1967.a. kavatsetakse linna jääkvete ärajuhtimise ülesanne. Kavatsusel on kaugemas tulevikus peale veerežiimi lõplikku reguleerimist rajada Koreli orgu vanast Võru pargist märksa suurem metsala, mis seob Nöörimaa linnaosa orgaaniliselt vanalinnaga. Nimetatud uus metsala-park oleks puhkekohaks nendele 12000 linnaelanikule, kellele kavatsetakse rajada Nöörimaale kolm kõige moodsamat elamukvartali.

Nöörimaal asuv põhiline oda puidu- ja metsatööstuse ettevõtetest ning ehitusmaterjalide tööstusest. Eriti olulist osa etendab Võru Metsakombinaadi puidutsehh, mille toodangust 40% realiseeritakse väljaspool koduvabariiki. Olulisel kohal on ka Võru ehitusorganisatsioonide vajalike materjalidega varustava Võru Tootmisbaasi tegevus. Peale eelnimetatute asuvad siin veel Võru Teedevalitsuse töökojad, autobas, ehitus-

organisatsioonid ja bensiinjaaam.

Paljude Nõõrimaa linnaosa põiktänavate hulgas on pikimaks tänavaks Vilja tänav, mida lõikavad läbi Tartu ja Rääpina maanteed. Vilja tänavat kaudu kulgeb ka vanalinna läbiv ringbussiliin.

Ka Nõõrimaa linnaosa jätk, mis asub mõlemal pool Tartu maanteed Koreli ja Poti ehk Ajo oja vahelisel seljandikul, on nüüd tihedasti asustatud. Varem, kodanlikul ajal oli siin vaid mõni üksik elamu., ning omapärase kuulsusega Poti kõrts, mis oma nime sai sealsamas peetavalt laadalt, kus peamiselt kaubeldi pottidega, mida Rõuge mehed oma potivabrikus valmistasid.

Liitva.

Võru vanalinna lääneservas asuv Liitva kodanliku perioodi lõpuaegadel poolsoostunud ja poolvõsastunud ala. Vanalinna pooltja põhja suunast eraldab Liitvat linna põhjamassiivist soostuv Võhandu säng. Vanasti, enne tellisetehase rajamist, pääses linnast sinna ainsa nn. Itaaliasilla kaudu, mis oli ainult jalakäijate kasutamiseks mõeldud. ~~Praege kulgeb siit 1964. aastal.~~

Lõunast piirab Liitvat nn. Vahejõgi ja läänest uus Võhandu säng ehk kanal.

4. Linnaplaan.

Käsitletaval perioodil lisandus endistele linnadele Eesti alal kaks uut linna. 18. sajandi algupoolel Pakri lahe äärde tekkinud Paldiski (alus Rogerwiek) alevik, mis 1783. aastal nimetati linnaks, teine, aasta hiljem asutatud uus linn, Võru 1783. aastal loodud iseseisva maakonna halduskeskusena.

Võru linna asutamine on iseloomulik 18. sajandi lõpu perioodi linnsehitusele ja ^uplaub selle kohta huvitavaid üksikasju. Võru asutamisel määrati linna elamute esialgseks arvuks 40 ja otsustati ehitada rida riiklikke ametihooneid. Siin toimus hoonete rajamine juba kinnitatud linnaplaani kohaselt. Suuremad krundid südalinnas anti kodanikuõigustega kaupmeestele, käsitöölistele, apteekrile jt., lihtrahvas sai ainult väikseid krunte linna servadel.

Esialgse plaani kohaselt pidid peatännavate teljed ristuma väljaku keskel, mis oli sel alal linnaplaneerimise klassitsistlike printsiipide kohaselt eelistatuim lahendus. Tegelikult rajati selle reegli järgi ainult üks tänav, teised tänavad suubuvad aga väljakule selle nurkade läheduses. Nii-sugune lahendus pakkus soodsaimaid võimalusi hoonestamiseks ja andis väljakust terviklikuma ruumimulje.

Korrapäraste kvartalite suurus oli keskmiselt 95,95 silda (üks vene sild=2,1536 m) ja need on jaotatud enamasti 10-12 krundiks.

Peale seda kui Võru linna esialgne plaan oli selle koostaja kreisi maamõõtja Bohm'i ja linna politseimeistri poolt ühiselt läbi vaadatud ja mõningal määral parandusi tehtud ja uuesti koostatud (Riia kroonu palat esitas) selle koos oma eriarvamustega 12. märtsil 1785.a. Liivimaa ja Eestimaa kindral-kuberner Browneile kinnitada. 19. märtsil saatis Browne kinnitatud Võru linnaplaani Riia asehäalduskonnale koos korraldusega toimida viimasel koos kroonupäätiga Võru linna ehitamisel selle plaani kohaselt.

Võru linna ^{Paldiski linnaga} plaaniline lahendus on võrreldes täiesti kroonuilmeliseks kujunenud, lakoonilistes vormides rajatud Paldiski linnaga teinud suure sammu edasi. Hoolimata linna

korraperatust üldkujust on tänavatevõrk regulaarne ja omab selgelt esiletõstetud peatänavaid, mis koonduvad nelinurksel avaral keskväljakul. Viimane ei asetse küll mitte linna tsentrumis, vaid mõnevõrra ühele küljele nihutatult, on aga see-est laia puiestee kaudu hästi ühendatud linnaäärse Tamula järve ja rannapargiga. Väljaku arhitektuurseks dominandiks kujuneb hiljem väljakuäärde püstitatud linnakirik.

5. Linnaelanikud.

Järgmine samm alustatud reformide teel tehti 1785. aastal, mil Eesti- ja Lääne-Euroopale laiendati samast aastast pärinev "Linnade kiri".

Uue linnakorralduse kehtestamine tähendas olulist pööret Balti linnade elus. Seni kuulus linna elu juhtimine täielikult magistraadile, mis koosnes patriitidest ja täiendas end ise. Nüüd aga täiendati kõik ametikohad valimise teel, kusjuures valimisõigus oli seotud varandusliku tsensussega, mis kindlustas selle õiguse ainult jõukamatele kodanikele. Linna kodanikud jagunesid uue seaduse alusel vastavalt varandusele, kutsealale ja seisusele kuude kategooriasse.

Esimesse kategooriasse arvati need kodanikud, kes omasid linnas kinnisvara maja või krundi näol. Neid nimetati "täielisteks linnaelanikeks". Vastavalt ettenähtud tingimustele võisid nad samal ajal kuuluda ka teistesse kategooriatesse. Teise kategooria moodustasid kaupmehed, kes nende enda poolt esitatud varandusliku seisuga järgi jagunesid kolme gildi: esimesse gildi kuulusid need kaupmehed, kelle ülesantud kapital ulatus 10000 kuni 50000 rublani ja neil oli õigus tegutseda nii sise- kui väliskaubanduse alal, omada laevu, asutada vabrikuid ja tehaseid. Teise gildi kuulusid kaupmehed, kelle kapital ulatus 5000 kuni 10000 rublani ja neil oli

õigus tegutseda kõigil sisekaubanduse aladel, omada jõelaevu ning asutada vabrikuid ja tehaseid. Kolmandasse gildi kuulusid need, kes oma kapitali üles andsid 1000 kuni 5000 rubla ulatuses. Nendel oli õigus nii linnas kui maal tegutseda väikekaubandusega, omada tööpinke, manufaktuure ja väiksemaid jõesõidukeid, pidada võõrastemaju jne.

Kolmandasse kategooriasse kuulusid tsunftikäsitöölised. (Eesti linnades tegelikult endised saksa tsunftimeistrid).

Neljas kategooria koosnes linnadesse alaliselt elama asunud välismaalastest.

Viienda kategooria moodustasid nimekad kodanikud. Siia kuulusid väljapaistvate ametnike, õpetlaste, kunstnike kõrval kõige suuremate kapitalide (üle 50000 rubla) omanikud, pankurid, kaubanduskontorite ja kaugesõidulaevade omanikud.

Kuendasse kategooriasse arvati ülejäänud linnakodanikud (mitte aga lihttöötajad ega teenistujad, kes endiselt jäid ilma igasugustest kodanikuõigustest). Selle kategooria kodanikel oli õigus omada tööpinke, pidada kraamipoode, võõrastemaju (talupoegade peatuskohti) ja vastu võtta riigihankeid. Siia kuulusid ka need, kes oma kapitalina üles andsid 500-1000 rubla ja seega 1775. aasta vastava ukaasi järgi omasid õigust kaupmehe tiitlile.

Linna jõukus ja areng ning sellega seosesolev hoonestamise ilmekus on põhiliselt sõltuv eelloodatud linnaelanike kategooriate vahetõrkest.

Kehtestatud linnakorraldusel oli Eesti ja Liivimaa suhtes progressiivne tähtsus. Ta lõi avaramad tingimused tööstuse ja kaubanduse arenemiseks, soodustas kapitalistlike suhete arengut ning kindlustas tekkiva kodanluse laiematele ringkondadele osavõtu linna elust. Linna patriitside kitsa

ringkonna keskaegsele oligarhiale ja linnade keskaegsetele privileegidele anti tunduv löök.

Eesti ja Liivimaa rüütelkond ei tahtnud muidugi leppida oma privileegide kärpimisega ning ~~viisi~~ balti erikorra likvideerimisega, kuna need olid lahutamatult seotud siinse feodaalsadi majanduslike huvidega. Samadel põhjustel kandis uue linnaseaduse vastu viha ka linna patriitslikud ringkonnad. Nii rüütelkonnad kui ka rae ringkonnad taotlesid endise erikorra restaureerimist maa-administratsioonis, kohutus jne., saavutades 1796. aastal, uue tsaari Paul I ajal. Balti "autonoomia" restaureerimine oli Eesti- ja Liivimaa edasiarengu seisukohalt teostatavaks tagasilöögiks.

Rajatava Võru linna võrdlemise soodsad asustamistingimused meelitasid kodanikke juurde nii Baltimaalt kui ka välismaalt. Viimaste arv ei olnud sugugi väike.

1785. aastal koostatud "Bürger Buch'i" järgi oli Võrus tol ajal juba 67 kodanikku, kellest 23 olid pärit Baltimaalt, 17 - Saksamaalt, 20 - Venemaalt, 1 - Rootsist ja 6 - teadmata kust.

Rahvuselt oli neist 47 sakslast, 19 venelast ja 1 rootslane. 19-nest venelasest oli 18 Katariina II korraldusel vabakslastud Sise-Venemaa talupoega, kes olid saanud uude linna asumisõigused, 1 neist oli Venemaalt sisserännanud kaupmees. Eestlased puuduvad nimestikus.

Elukutselt olid Võru linna esimesed 67 kodanikku:

Põllumehed - 19

kaupmehed - 13

puusepad - 8

rätsepad - 4

võõrastemajapidajad - 2.

Nii viisi asustati Võru linn Katariina II käsul lagodatele ning peljastele Võru mõisa väljale, karja- ning

heinamaadele.

VÖRU ELANIKUD AMETIALALISELT.

1785. (elanikke 67)

kaupmehed - 13
puusepad - 8
põllumehed - 19
rätsepad - 4
võõrastemajapidajad - 2

1908. (elanikke ca 5000)

131 (kaupluste arvu järgi)
5
15
12 (võõrastemajad ja
hotellid)
5 - advokaati
3 - aednikku
3 - arsti
3 - ehitusettevõtjat
2 - fotograafi
1 - graveerija
1 - hambaarst
4 - juuksurit
4 - kellasseppa
22- kingseppa
1 - klaasilõikaja
11 - kondiitrit
3 - korstnapühkijad
1 - kullassepp
3 - lihunikku ja vob-
titegijad
1 - loomaarst
3 - lukkseppa
2 - maalrit

- 3 - mehaanikut
- 1 - notar
- 1 - parkal
- 3 - pottseppa
- 5 - puuseppa
- 1 - raamatuköitja
- 15 - rätsepat
- 2 - sadulseppa
- 5 - seppa
- 6 - tislari
- 1 - töllassepp
- 4 - velskerit
- 2 - värvalit
- 10 - õmblejat
- 2 - ämmaemandat

6. Linna omavalitsus.

1784 - 1789. aastatel puudus Võru linnal omavalitsuslik põhikord. Linna juhtimine nendel aastatel oli gorodnitski, valitsuse poolt määratud ametniku käes. Selline kord püsis seni, kuni linna elanike arv ei olnud veel küllaldane. 1790. aastal valitakse Võru linna esimene linna nõukogu ja magistraat, kes tegutsevad 21. aprillil 1784. aastal kehtestatud linnaseaduse alusel. Seega oli linna juhtimine usaldatud kodanike poolt valitud esindajate käes. Linnanõukogu tegutses linnapea juhatusel. Linnamagistraat koosnes bürgermeistrist ja raehärrast, kes valiti kolme aasta peale. Võru linna magistraadi esimesse koosseisu kuulusid: Friedrich Ambrosius Schröder - linnapeana; Gustav Heinrich Franzenn-

bürgermeistrina ja Meissner ning Geisler - raehärradena. Peale keisrinna Katariina surma kaotas Vene 21. aprilli 1785.a. linnaseadus oma kehtivuse ning linnaomavalitsus tuli ümber korraldada teiste Baltimaa linnade vana põhikorra järgi. Selle alusel koosnes magistraat bürgermeistrist ja kolmest raehärrast, kellel igal ühel oli teatud eriala juhtida. Peale Frantzenni sai bürgermeistriks kaupmees Tiedemann, kes sellel kohal oli kuni 1806. aastani, mil tema kohale asus endine syndikus (linnasekretär) Carl August von Roth, püsi-des sellel kohal kuni aastani 1826. Uueks syndikuseks peale Roth'i sai Herman Jankowsky. Bürgermeistri ja kolme raehärra kätte oli koondatud linnas kohapealne võim, mis väga vähe oli sõltuv riigi võimust.

1877. aasta märtsikuu 26-ndal võeti Baltimaadel kasutu-sele 16. juuni 1870. aastal kehtestatud Vene linnaseadus, mis sai teiste linnade mustri järgi kohandatud ka Võru lin-nale. Uue seaduse järgi valitud Võru linnavalitsus linnapea-ga hakkas linna asju juhtima 1880. aastal. Magistraat jäi esialgul küll veel tegutsema, kuid ainult kohtu ja politsei alal. Viimatimainitud funktsioonid anti 1888. ja 1889. aasta-te seadustega peale täielikku reformi üle vene uutele polit-seivalitsusele ja kohtule.

1892. a. juuni 11-ndal kehtestatud uus linnaseadus, mis kehtis kuni Suure Oktoobrirevolutsioonini, seadis linnavalitsused senisest laiemal määral kuberneril meelevald ja eestkoste alla ja kitsendas valmisõigusi. 1892-se aasta linna-seadus kehtis ka kodanlikul perioodil nii vene kui ka eesti ajal hiljem tehtud muudatustega.

7. Võru linna vapp.

Neli aastat peale linna asutamist andis keisrinna Katarina II 4. oktoobril 1788. aastal Võru linnale vapi ühes vapi tarvitamise õigusega. Nimetatud vapp on Vene impeeriumi täielikus seaduste kogus kirjeldatud järgmiselt: kullavärvilisel taustal roheline kuusepuu. Kuusk on võetud vapi embleemiks sellepärast, et neid puid Võru ümbruses palju kasvas.

8. Linna hoonestus.

Linna kodanikkonna elamute ehitamise soodustamiseks palus kindralkuberner Browne luba anda neile riigimetsast tasuta ehitusmaterjali. 16. oktoobril 1784. aastal annabki keisrinna käsu anda linna hoonestamiseks elanikkonnale tasuta metsamaterjali reservatsiooniga, et seda kasutatakse vaid ainult tõsise vajaduse katteks. Puidust ehitatavad elamud olid ette nähtud kivist alusmüüridega ja savikivist katsetega.

16. oktoobril 1784. aasta publikatsioonil alusel jägati alguses 40 krunti elamute ja kõrvalhoonete ehitamiseks välja. Esimestest krundisaajaist pidid olema 6 kaupmeest, 1 apteeker, 1 võorastemaja pidaja ja ülejäänud 32 käsitöölised mitmesugustel erialadelt.

1785. aastal kinnitatud linnaplaani rakendamisel tuli silmas pidada veel rida lisatingimusi, mille alusel kuaele kaupmehele, ühele apteekrile ja ühele trahteripidajale tuli eraldada suuremad krundid kui käsitöölistele ja nimelt turu, s.t. linna keskuse lähedale.

Edasi kästi linnaplaani rakendamisel silmas pidada veel seda, et turuplatsile pidi reserveeritama nii palju ruumi, et sinna mahuks hiljem ka raekoda j.t. kõrvalhooned, nagu elamu teenijaile ja tuletõrjeriistade kuur. Samuti tuli ette näha ehituskrundid kiriku, koolimaja, pastori- ja köstri

elamute püstitamiseks. Linna kodanikkonda vastuvõetavale anti lisaks ehituskrundile mujale veel 9 vakamaad (Tallinna vakamaa=0,18 ha; Riia vakamaa=0,37 ha) põllumaad. Need asunikud aga, kes kodanikuks ei saanud või ei tahtnud saada, said ainult ehituskrunni. Ehituskrunni tasu oli tündrimaa (ca 1/2 ha) eest 2 rbl. 50 kop., põllumaa eest tuli anda kümmit. Kes kodanikest said suuremad ehituskrunnid, need said ka rohkem ehitusmaterjali. Kuuele esimesele kaupmehele, apteekrile ja võõrastemajapidajale määrati riigimetsast tasuta 400 viiesülla (süld=2,1336 m) ja käsitöölistele igashele 300 viiesülla palki, mida kõigil tuli endal metsas langetada. Hoonestamise kiirustamiseks tehti ka sel teel soodustusi, et puitehitised oli 3 ja kiviehitised 6 aastat maksust vabad. Kuna puitmaterjali ehitamiseks alguses tasuta saadi ehitati esimesed majad pea kõik puidust, kivimaju sellevastu aga mõned üksikud. Linna hoonestamine on esimestel aastatel toimunud võrdlemisi kiiresti, sest juba 1787. aastal s.o. paar aastat peale linna asutamist, oli valmis ehitatud üle 20 maja, kuna ehituskrunte oli välja antud 53. Kõik esimesed elamud linnas olid väikesed, ühekorruselised, mõni harva ka mansardkorrusega. Arhitektuuris oli tunda osaliselt Vene mõju. Elamute püstitamisel nii linna algpäevil kui ka hiljem ei ole silmas peetud kunstilisi nõudeid ega kindlat stiili, mistõttu vaaalinnas hoonestik väliselt mõjus üksluiselt.

Alguses olevat Võru linna esimesed ehitajad oma puitmajade vundamentide ehitamiseks kive võtnud Kirumpää lossivaremetest. Seda tehtud ka hiljemgi, seni kuni varemete lähikumine ehitusmällestisena valitsuse poolt ära keelatud.

Kes olid Võru linna ehitajad? Need olid peamiselt ümberkaudsed talupojad, kellele töötasuna oli seaduslikult

ette nähtud nädalas 25 kop. jalamehele ja 50 kop. hobusemehele.

Vanalinna hoonestikus moodustasid valdava enamuse ühekorruselised hooned. Kahekorruselisi ja kivimaju oli vähe. 18. sajandi lõpul ehitatud majad olid tavaliselt õige piklikud, punase kivikatusega (poolkelp) kaetud ning asetsesid küljega vastu tänavat. Füsioloogiliselt oli linn kaunis ühetooniline. 20. sajandi esimesel veerandil oli Võru linna ühe- ja vähesel määral ka mansardkorrusega elamute katused oli valdavas enamuses liht-viilkatus, kohati kombineeritud viilkatused. Ainult Kreutzwaldi ja Jüri (nüüd Lenini) tänava alul olid mõõduandvad punased kivikatused. Linna servadel olid majad kaetud papp- või sindelkatusega. 18. sajandi lõpust pärinevaid hooned võis tol ajal märgata vaid Kreutzwaldi, Jüri ja Tartu tänavatel. Need hooned asetsesid küljega tänava poole. Sellises positsioonis peegeldub, nagu mõnes teiseski Ida-Eesti linnas, muistne vene mõju, kuna Ida-Eesti linnades on mõõduandvam rootsi eeskuju.

Võru linna vanim maja on Lembitu (end. Turu) tänavas asuv endine Võru mõisa ühekorruseline (keldrikorrusega) poolkelp kivikatusega kivimaja, mis asetseb samuti küljega vastu tänavat. Nüüd on see maja ümberehitatuna (1911-1912) kahekorruseline ja kaetud valgest plekist kelpkatusega. Hoovipoolne on üks tiib juurde ehitatud. Linna rajamisel asus seal linnaomavalitsus ning kohtu- ja rahandusorganid. 1804. aastal paigutati sinna algkool, siis kreiskool. 1921-1930 oli sinna majutatud Võru Õpetajate Seminar. Nüüd asub seal Võru I 8-sa klassiline algkool.

Üks senis säilinud vanadest hoonetest on ka maja, kus elas Fr. R. Kreutzwald. See ühekorruseline mansardkorrusega

puitelama punasest kivist poolkelpkatusega, asetseb samuti küljega vastu tänavat. Ehitatud aastal 1793.

9. Linna tänavatevõrk.

Võru linn erineb Eesti muudest linnadest oma härmiselt kompäkse põhikujuga ja liigistamatu piirjoonega. Linn kajutab endast üldjoontes trapetsit, mis oma pikema teljega on asetunud loode-kagu suunas piki Tamula järve kirdepoolset kallast.

Eesti alal ainuke plaanikohaselt sirgenurkselt lõikuvate tänavatevõrguga rajatud Võru vanalinn säilitas oma ligi kahekümneni küündiva tänavate arvu koos sigsele ligilähedase piiriga kuni käesoleva sajandi kolmekümnendate aastate keskeni.

Tänavad on vanalinna suuremas osas korrapäraselt täisnurkselt ristlevad. Linna loodeosas on tänavad püstkülikud, kuna aga kaguosas muutuvad mööduandvad on.

Tamula järve kirdekaldal loode-kagusuunalisel 1,5 km pikkusel ja 700 meetri laiusel lamedal künnisel paiknev Võru linn omab vaid peatänavatena Kreutzwaldi ja Jüri (praegu Lenini) tänavad, mida ühendavad väiksemad tänavad.

Järgnevalt on esitatud Võru vanalinna tänavatevõrku kuulunud ja kuuluvate tänavate nimestik, mis on koostatud puudulike ja kaudsete andmete alusel.

VÕRU VANALINNA TÄNAVATE NIMESTUSI.

Eesti NSV ajal.	Kodanlikul ajal.	Vene tsaarivalitsuse ajal.		
			Eesti keeles.	Vene Saksa keeles.
1	2	3	4	5

Kalevipoja	Aia	Aia - 19.s.k.	Садовая	Gardenstrasse

Gorki	Katariina	Katariina	Екатеринская	Katariinastrasse

Handwritten initials and a small mark at the bottom right corner.

1	2	3	4	5
Koidula	Aleksandri	Aleksandri	Александровская	Alexanderstrasse
Kreutzwaldi	Kreutzwaldi	Vee, Riia	~~Рииск~~ ^e	Rigasche strasse
Leegeri	Karja	Karja	~~Выгонная~~ ²	Weidenstrasse
Lembitu	Turu	Turu	Рыночная	Marktstrasse
Lenini	Jüri	Jüri	Георгиевская	Georgiestrasse
Liiva	Liiva	Liiva	Песочная	~~Sand~~ ^a strasse
Mäe	Kasarmu 19.s.k.	Kasarmu	Казарменная	Kasarmenstrasse
Paju	Paju			
Petseri	Petseri	Petseri	Печерская	Petschurstrasse
Piiri	Piiri			
Pioneri	Vabaduse	Kesk. Romanowi 1913.		
Roosi	Roosi			
Tartu	Tartu	Tartu	Доритская	Dörptochestrasse
Uus	Uus	Uus	Новая	Neustrasse
	Pargi			
	Vabriku	Vabriku 19.s.k.		
	Väike			
Tartu ja Liiva tänavavahe		Õllepruuli	Заводская	Brauerei strasse
	Vahe		Средняя	Mittelstrasse
II Turu tänavaga ida suunas		Rist	Маленький переулок	Querstrasse
		Weidendammi	Вейдендамская	Weidendamstrasse

Esimesed uued majad ehitati turuplatsi ümbrusse, mis moodustas endaga linna keskuse. Linna algaastail hoonestati ka Gorki (end. Katarina) tänava rajoon, kuhu asusid peamiselt kaupmehed. 1785. aastal ehitati Pioneeri (algselt Kesk) tänavaäärde esimene maja. 1791. aastast leidub andmeid selle kohta, et ka Karja tänava rajoonis on tekkinud elamuid.

Linna ehitusplaanis on peale selle kinnitamist tehtud mõningaid muudatusi. Algplaanel ei olnud ette nähtud Tartu tänava seda osa, mis turuplatsilt viis järveni. Alles hiljem viiakse see muudatus läbi ja sellega ühenduses õgvendati Tartu tänav ka tema algosas. Samuti puudub algplaanel Aleksandri (nüüd Koidula) tänava see osa, mis praegu Lenini (enne Jüri) tänavalt viib linnapargini, kuna Karja (nüüd Leegeni) tänav algas küll järve äärest, kuid lõppes Jüri (nüüd Lenini) tänaval.

Leegeni (end. Karja), Pioneeri (end. Vabaduse), Idiva ja Petseri tänavad alguses järve kaldani ei ulatanud arvata-vasti seetõttu, et järve kallal oma madaluse tõttu hoonete püstitamist ei võimaldanud. Alles 19.-da sajandi esimesel poolel pikendati nimetatud tänavad kuni järveni ja planeeriti järvepoolsed otsad ehituskruuntide alla.

1785. aasta linnaplaanel puudusid ka Paju, Vabriku, Kasarmu (nüüd Lembitu) ja Aia tänavad, mis rajati hiljem, samuti umbes 19-nda sajandi keskpaigas. Algsel linnaplaanel ette nähtud asukoht Greeka õigeusu kiriku püstitamiseks Pioneeride ja Lenini tänavate nurgale jäeti respektseerimata, ehitades selle praeguse kohale Lembitu tänavale. Ka luteri usu kirik ehitati majale kui see oli algsel linnaplaanel märgitud. Kreutzwaldi tänav, mis algab kunagise linnarahva karjamaa, nn. Karjaplatsi juurest ja kulgeb käesoleval ajal kuni

raudtee ülesõidukohani Võrusool oli ja on linna pikemaid. Imekombel jäi see vanalinnale kõige tüüpilisem tänav sõjast peaaegu puutumata ja pakub preegu silmale võrdlemisi kirevat pilti, kuna vastavalt kunagiste ehitajate jõukusele on siinne hoonestus härmiselt mitmekesine. Selline vana linn vanalinnas on säilinud üksnes Kreutzwaldi tänava lühikesel lõigul. Tänavaga alguse osas asub Võru suurim kool, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Võru Keskkooli neljakorruseline hoone, mis asub tänavatest veidi eemal. Kreutzwaldi tänava ja Tallinna maantee ristumiskohas asub Krimmeri koolihoone, mis on üks vanemaid kiviehitisi linnas. Pärast põhjalikku remonti, kusjuures säilitatakse hoone esialgne arhitektuur, antakse siin ruume koduloomuseumile. Siinsamas lähedal asub teine eakas maja, kus 1917/18 ja 1919.a. asus selles kõrgeim kohalik nõukogude organ - Tööraha ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee.

Linnaparki linna asustamispaevil ei olnud üldse ette nähtud. Ka see on bajatud alles 19-nda sajandi keskpaigas. Seda tõendab ka praeguse pargi puude vanus. Algpäevil oli planeeritud ainult Gorki (end. Katariina) tänava puistee. Pargi keskosas asub lilledega kaunistatud platsil kaljurah-nul Fr. R. Kreutzwaldi monument, mis on valmistatud kujur Amandus Adamsoni mudeli järgi pronksist Itaalias ja püsti-tatud siia 1926. aastal vabatahtlikutest summadest laekunud monumendi püstitamise ideed algatajaks ja elluviijaiks olid esoteas, rahadega. Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse Jäädvustamise Seltsi-ga Võru õpetajate Seminari direktor J. Käis, õpetaja J. Teder ja paljud teised.

10. Sidepidamine.

Võru linna sidepidamiseks välisilmaga rajati sinna 1790. aastal postkontor, mille esimeseks ülemaks nimetati

Johan Gendt.

Kunas asutati Võrru hobupostijaam, ei ole seni veel selgitatud. Teada on vaid see, et hobupostijaam Võrus tegutses veel küesoleva sajandi kahekümendatel aastatel ja asus Jüri (nüüd ^Lenini) tänavas nr. 12.

Riia-Pihkva raudtee avati 1889. aastal. Raudteejaam asus tol ajal soisete niitude tega, 2,5 kilomeetrit linnast eemal ida pool. Raudteejaama ja linnavaheline ühendus toimus laia kivitee kaudu.

11. Võru linna säilinud vanemaid ja tähtsamaid ehitisi.

Võru vanalinna keskus asus praeguse Komsomoli väljaku rajoonis. Omal ajal oli siin turuplats, mille pargipoolset külge piirasid ringpoed. Väljaku ääres asetseb linna vanim maja.

Võru linna vanim maja on arvatavasti 17. kaskpaiku ehitatud endine Võru mõisa härrastemaja, mis asub Lembitu (end. Turu) tänavas Komsomoliväljaku (end. Turuplats) ääres. See telliskividest ehitatud hoone oli algselt ühekorruseline keldrikorrusega ja kaetud pool-kelp kivikatusega. 1911 ja 1912 ehitati hoonele teine korrus peale ja uus tiib õuepoolsesse külge ning kaeti valgest plekist kelpkatusega. Hoone asetseb küljega vastu tänavat.

Tamuka kaldale ja parki viiv allee on suunatud otse selle maja fassaadile ning möödunud sajandi algul lähtunudki otse selle maja paraadukse eest.

Peale oma algsete funktsioonide mõisa härrastemajana on ta pikkade aegade jooksul täitnud väga mitmesuguseid ülesandeid. Võru linnapiiridesse sattumisel kasutati seda linna omavalitsus- ja kohtu- ning renteihoonena. Hiljem on seda maja kasutatud erinimeliste ja eritiüpi koolide asukohana.

Siin leidis peavarju 1915-1917 ka evakueerituna Esimese maailmasõja päevil siia Aleksandri gümnaasiumis, 1917. aastal koos samas hoones asuva Võru kõrgema algkooliga evakueerus Venemaale. 1921-1930. oli kõnealulev hoone Võru õpetajate Seminari valduses. Nüüd asub seal Võru I kaheksaklassiline algkool.

Maja, kus praegu paikneb Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuseum ja mis kord oli lauliku koduks, Kreutzwaldi tn. 31 on samuti üks vanimaid Võrus. Ehitati see 1793. aastal. Tänav, kus see maja paikneb, kandis kuni käesoleva sajandi kolmekümnendate aastateni järgepidi Vee ja Riia tänava nime, alles siis anti talle praegune nimi. Fr. R. Kreutzwaldi asus Võrru 1833. aastal peale Tartu Ülikooli lõpetamist Vee (hiljem Riia ja Kreutzwaldi) tänavas asuvasse majja aluä arvutatavasti tüürilisena. Hiljem ostis ta selle maja J. Reichardt'ilt 5000 tubla eest endale. Kreutzwald müüs 1877. aastal maja, ostu teel Võru käsitöölise Avitamise Seltsi kätte. Siin asus ka alkohoolsete jookidega einelaud. Kreutzwaldi mälestuse Jäädvustamise Seltsi taotlused maja omandamiseks ei teostunud vastavate summade puudumisel. Alles 10. veebruaril 1941. a. asutati siia Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuseum, mis avati küllastajale sama aasta 28. juulil. Kreutzwaldi kasutusel olnud hoonetest on vaid ait ümber ehitatud elamuks. Teised hooned : elamu, saun ja kelder on säilitanud endise kuju. Hoone on tähistatud vastava mälestustahvliga ja seisab ajaloomälestisena riikliku kaitse all (nr. 719).

1832. aastal toodi Harjumaalt Aasmäelt Võrusse kuulus Krümmeri erakool, viieklassiline gümnaasium. See asus Kreutzwaldi ja Tartu tänavate ristumiskohal asuvasse vanasse hoonesse, mis käesoleval ajal funktsioneerib koduloomuseumina.

valitud pöör
valitud pöör
[valitud pöör
7 rida]
vt. mustand
lk. 28!

osa pastori proua Stück'le ja asus Tartusse elama. Selles ajast alates on maja tal maja, ostu teel Võru käsitöölise Avitamise Seltsi kätte.

See hoone oli Võru vanalinnas üks vähestest kiviehitustest. Krümmer tegutses selle kooli direktorina kuni aastani 1849. Siis läks see kool Hermann Hörschelmanni valdusse. 1862-sel aastal võttis kooli üle Franz Sintenis, kes kooli 1866. aastal likvideeris ja Tartu kolis. Nii see kui ka teised Võru koolid olid laialt kuulsad ja tõstsid teataval määral Võru linna erikaalu hariduslikul alal. Endises K^rümmeri koolis omandasid teadmisi ka sellised vene kultuuriloos tuntud isikud nagu Hujur A. Bock ja poeet A. Fet (Šeršⁿin).

Tartu ja Kreutzwaldi tänavate ristumiskohal asuva endise K^rümmeri koolimaja vahetus läheduses Kreutzwaldi tänav 15 asub teine Võru linna eakas maja. See on hoone, kus 1917/18 ja 1919. aastatel asus kõrgeim kohalik nõukogude organ - Tõrähva ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee. Hoone on tähistatud vastava mälestustahvliga ja seisab ajaloomälestisena riikliku kaitse all (nr. 694).

Kahjuks ei ole Võru linna ajaloolise siendi koostamiseks liig lühikese aja tõttu läinud korda käsitletava hoone kohta koguda lähemaid ja üksikasjalikumaid andmeid. Selletõttu jääb esialgul selgusetu, kudas see hoone on ehitatud ja millena aegade jooksul kasutatud.

Võru mõis asus Põlva kihelkonna piirides ja seetõttu kuulus Põlva lut. usu logudusse. 1788. aastal hakkas valitsus Võru linna lut. usu kivist kibikut ehitama, mis valmis 1793. aasta 24. juuliks, mil see sisse õnnistati ja pühendati püha Katarinale. Kuna kogudus oli ulguses väike ja ei suutnud iseseisvalt pastorit pidada, täitsid selle aset naabrikoguduse pastorid. 1795-1798 Vastseliinast; 1789-1800 Kanepist. 1800-1801 oli oma pastor ning 1801-1805 kuulus Võru kirik jälle Põlva koguduse alla.

Võru linnakogudusele iseseisva kirikuõpetaja pidamiseks määras Aleksander I Võru mõisa sissetulekuist aastas 857 rbl. ja 86 kop. See käsk kinnitati valitsevas senatis 11. jaanuaril 1804. aastal. Peale selle kinkis linn kirikule kirikumõisa hooned ning 1805. aastal sai kirik omale iseseisva õpetaja Heinrich Wilhelm Bornwasser'i. Sellest ajast peale kujunes Võru kogudusest iseseisev linnakogudus.

Scoses Võru linna 150-ne aasta juubeliga sai 1934. aastal ka linnakirik uuesti remonditud. Täielik remont nii seest kui väljast läks eelarve kohaselt maksma 156 tuhat (senti või krooni?). Remont toimus ehitusmeister Siilbeck'i ja maaler Hirma juhatusel ja pidi kestma augustikuu keskpaigani.

Kiriku mahutavuse suurendamiseks ja muude muudatuste teostamiseks oli vaja eriluba, kuna kirik seisis muinsuskaitse all. Senine valge kirik kaeti väljastpoolt muud kollase värviga. Aarniisid värviti valgeks. Ka seest asendati hele-roheline külm toon soojema teeži tooniga. 1/3 altari vörest eemaldati ja kroonlühtrid tõsteti kõrgemale, et kirikusse astudes oleks vaade altarile vaba. Koori rõdule ehitati mõlemale poole tiivad juurde. Remondikulud loodeti katta korjanduse teel. Sooviti ka seda, et kirikutornis asuv kella numbrilaud saaks valgustatud.

Võru Katariina kirik seisab riikliku kaitse all ja on arhitektuurimälestiste nimekirja kantud nr. 305 all.

Heine Võru kirik, apostliku õigeusu kirik aastast ~~1797~~ 1793 pühendatud Ekateriinale, on tõenäoliselt ehitatud kubermanguarhitekti projekti kohaselt, kusjuures ehitusmeistriks oli Võru kohalik meister Joh. Karl Otto. Kiriku lihtristkülikukujuline põhiplaan, läänetorn ning suur kupli-taoline, kõrgel tambuuril asetsev haritorn petiknišsides,

kuuluvad Lääne-Võrumaa kubermangu riiklikele hoonetele tüüpiliste vormide hulka. Samalaadsena ehitati ka apostliku õigeusu kirik Kuressaares (nüüd. Kingissepa).

Eesti apostliku õigeusu kirik Võrus pühitsetes 1934. aastal oma 130. aasta juubelit. Nimetatud kirikut hakati ehitama 1793. aastal ja alles 1804. aastal viidi ehitus lõpule. Tarvilik summa kiriku ehitamiseks hangiti peamiselt Võru vene kaupmeeskonnalt. Osa ehitamiskulusid kattis ka kroonu.

Võru apostl. õigeusu kirik on riikliku kaitse all ja on arhitektuurimälestiste nimekirja märgitud numbriga 306.

Uued puidust elamud vanas Võrus olid rajatud kivist vundamendile. Need olid pikad ja madalad poolkelpkatusega hooned, mis paiknesid küljega piki tänavat. Niisugusest massalast hoonestikust kerkisid peatselt kõrgemale kaks kiriku-ehitist.

Võru ehitustest vanalinnas on huvitavamaid luteri usu Katariina kirik, varaklassitsistlikus stiilis aastail 1788-1793 ehitatud Võru ev. luteriusu kirik kujunes Võru linna kesk - (turu) väljaku arhitektuurseks dominandiks. Lähtsa ühelöövilise saaliga kiriku välistes vormides oli teatavat sarnasust 18. sajandi lõpul teistes kreisilinnades (Tartu, Paldiski) ehitatud kirikutega. Nimetagem siin suuri kaaraknaid petikpindade, rusteenitud liseenidega markeeritud risaliite j.m.s. Need kujundusvormid olid riiklikes ehitustes saanud üldiseks Eesti- kui ka Lääne-Võrumaa kubermangus. (Näit. Tartu ja Paldiski kirikud, Riia lossi ümberehitus jt.) Seevastu oli torn täiesti erinev. Igal torni tahul oli segmentfrontooni all tornikella numbrilaud. Torni dekoratiivmotiivid (nagu girlandid ja vaasid) pärinesid Lääne-Võrumaa kubermangulinna Riia arhitektuurist, seepärast on oletatud, et

Võru lut. usu kiriku autoriks oli Riia arhitekt Christoph Haberlandt.

Võru linnakirikule tehti suuremad remondid aastail 1839, 1856-1857, 1870- ja 1900. Viimane neist teostati Abistamiskassa toetusel. 1970. aastal teostatud remondi ajal sai kirik endale uue torni ja torni ajanäitaja nelja külge näitava numbrilaudadega.

Parralleelselt Võru linna esimesele peatänavale, Fr. R. Kreutzwaldi tänavale, asub Komsomoli väljaku äärest algav Võru teine peatänav - Jüri (nüüd Lenini) tänav. Linna keskus on aga pisut ida suunas. Võidu väljakule nihkunud. Siinse ala nimetamine vanalinnaks on aga juba vägagi tinglik. Vanematest hoonetest on säilinud vaid üksikud. Põhiline osa maju, niihästi Komsomoli väljaku kui ka Lenini tänava ääres on ehitatud pärast sõda, eriti just viimastel aastatel /enne 1966/. Siia on koondunud ka suurem osa linna kaubandus- ja teenindusettevõtetest. Ainult Võidu väljakust kuni Lenini tänava lõikumiseni Röpina maanteega on säilinud vanemaid maju. Mõningat tähelepanu vääriksid neist Sidekontori hooned, endise Võru Poeg- ja Tütarlaste Gümnaasiumi ja kunagise algkooli majad.

12. Võru tähtsaid isikuid.

Võru linnas sündinud või seal tegutsenud tähtsamatest isikutest on seoses Võru linna ajaloo käsitlemisega publitseerituna esile tõstetud peale üldtuntud Fr. R. Kreutzwaldi veel järgnevad isikud:

Sachsendahl, Christian Emil, Baltisaksa arst, estofiil. Oli esimesi õpetatud Eesti Seltsitegelasi: Sündis 1814.a. Võrus maalermeistri pojana.

Lossius, Eduard Friedrich. Sündis 1811.a. Võrus.

Teadaolevalt eestikeelse õpiku "Koliramat". Kolmas jagger, õpetus Jumala lomadest, mis Ma peäl on" →

4 (Tartu 1853) autor.

Hausmann. Richard Gustav Gotthard. Sündis 28. nov. 1842.a. Võrus kullassepa perekonnas. Õppis Tartu Ülikoolis ajalugu, täiendas end Göttingenis ja Viinis. Oli Tartu Ülikoolis professoriks. Suri 19. detsembril 1918.a. Tartus. Tema töödest on tähtsamad "Ülevaade arheoloogilistest leidudest Läänemere provintside", mille ta esitas 1896.a. Riias arheoloogide konverentsil ja "Das Ringen der Deutsche und Dänen um den Besitz Estlands bis 1227".

Pakler. Villem. Sündis 9. mail 1848.a. Sõmerpalu Annemõisas. Vanima Eesti Kooperatiivi (Antslas) asutaja.

Daniel. Oskar. Tuntud eesti metsateadlane. Sündis Võrus 15. märtsil 1874.a. aedniku pojana. Oli Tartu Ülikooli professor. Avaldanud rea põhjapanevaid teoseid metsanduse alal "Metsakasutus", Tallinn 1923; "Metsakasvatuse" I ja II, Tartu 1926-1927; "Metsakaitse", Tartu 1935 jt.

Treffner. Hugo. Koolitegelane. Sündis 1845.a. Kanepis. Õppis Võru Kreiskoolis.

Reiman. Rudolf. Koolikirjanik, luuletaja, pedagoog. Sündis 1893.a. Virumaal. 1922-1930.a. oli Võru õpetajate Seminaris eesti keele õpetaja.

Metsanurk. Mait. Oli kaks ja pool aastat (kuni 1904) Võrus algkooli õpetajaks. Võib arvata, et ta oma "Jumala lastes" on kasutanud Võru sinestikku.

Vahtra. Jaan. Kirjanik, kunstnik, pedagoog. Sündis 24. mail 1882.a. Oli Võru õpetajate Seminaris õpetaja aastail 1921-1923. 1944-1945.a. Võru "Tööraha" Elu" toimetaja.

Sinkel. Aristarh. Kirjanik, sündis 1912.a. Virtsus postiteenija perekonnas. Hariduse omandas Võru koolides

aastail 1920-1930.

Vaarandi, Debora. Lauletaja. Sündis 1. okt. 1916.a. Võrus postiametniku perekonnas. 1925.a. siirdus perekond Saaremaale.

Mei, Natalie. Sündis 199.a. Idibavis. Oli Võru õpetajate Seminari õpetaja aastail 1924-1925.

Kaaver, Valter. Lauletaja. Õppis Võrus.

Maasik, Elsa. Ooperisolist. Sündis Vastseliinas. Õppis Võru Gümnaasiumis.

Kelloendatud isikute nimekirja võiks täiendada veel Balti aadli Wilhelm Küchelbeckeriga, kelle näol 19. sajandi esimesel veerandil toimunud dekabristide liikumine kajastus ka Võrus, kus ta elas lapsepõlves. W. Küchelbecker tundis suurt huvi eesti rahva, tema ajaloo ja rahvaloomingu vastu. 1824. aastal ilmus tema jutustus "Ado", mis käsitles eestlaste kangelaslikku võitlust saksa röövrüütelite vastu 13. sajandil ja ^{venelaste}abi eestlastele selles võitluses. Oma jutustuses on Küchelbecker kasutanud ka eesti rahvaluule andmeid.

Võiks mainida ka kunagist Võru linnakiriku pastorit H.W. Bornwasserit, kes tõlkis päetistlikku saksakeelset kirjandust lõuna-eesti murdesse.

13. Lisa. Tabelid statistiliste andmetega hoonestuse ja elanike arvu ning kaubanduslike

Ettevõtte kohta.

V Ö R U L I N N A S :

H o o n e i d :					E l a n i k k e :						
Aasta.	Hooneld üldse.	Kivist.	Puidust.		Elanikke üldse.	Bestlased.	Sakslased.	Venelased.	Juute.	Lätl.	Mud.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1785					67						
1787	22				242						
1791					474	1)	46	368			60
1817					707		124	461			122
1818-25					797						
1819					717		134	461	120		
1835-36					3439	2)					
					854+112x	3)					
					85jav.						
1849					1481		481	1000			
1854					1500						
1861					1433		687	746			
1862-63					1587						
1867					2054		753	1019	282		382
1881					2697		1435	796	255	176	35
1897					4152		2675	824	248	258	118
1908	320	34	286		ca 5000						
1910					4190		3268	421	236	209	36
1922	553	8,1%	87,9%	algaga 4%	5077 (5734)		4480	188	163	188	128
1926					5860		5358	151	142		209

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1934					5332						
1938					5325						
1944	499										
1965	1112										

1) mehi - 302, naised 172

2) VIII revisj. (1834) andmeil

3) politsei andmeil

20. SAJANDI ALGUL. (1908).

KAUPLUSI:

Ehitusmaterjalid - 3	Apteek - 1
Talurahva - 4	Rohu - 2
Raua - 23	Kindlustus- vahtalit. - 11
Kerustaha, naha - 3	Pagarid-konditrid - 2
Liha- ja teravilja - 5	Öllepoed - 22
Liha- ja maasaadusi - 8	Võerastemajad - 9
Galnterii - 6	Hotellid - 3
Klaasi - 3	Restoran - 1
Puidu - 3	Sööklad - 3
Kiibara- ja mitsi - 3	
Valmisrõivad - 2	Elanikke ca 5000
Kolonisai - 22	Hooneid:
Tarvit. ühisus - 1	kivist - 34
Lambi - 1	puidust - 286.
Naha - 5	
+ekstiili - 20	
+ Jahu - 8	
Õmblusmasinad - 2	
Petrooleum - 1	
Ehele- noe - 1	
Kirjutustarbed - 5	
Tapeedi - 1	

K O K K U V Ö T E .

Ligi paarisaja aasta kestel toimunud Võru linna algsete hoonete ümber- ja juurdeehitustest sõltuv arhitektuuriline deformeerimine, samuti valdavamas enamuses eksisteerinud puit-ehituste amortiseerumine on koondanud Võru linna arhitektuuriliste mälestiste arvu minimaalse arvuni, mis ulatub vaevalt kümneni.

Kuigi Võru linn noorima vanalinnana omapärase plaanikujunduse ja Eestis ainsa plaani järgi kujundatud linnana väärrib erilist tähelepanu ja hindamist, ei saa seda linna terviklikuna ühtlase ilmega vanalinnana kaitsetsooni määrata, kuna vanalinna ilme ei ole taastatav linna hulgaliselt püstitatud moodsa arhitektuuriliste objektide tõttu. Nii jääb vaid üle kaitsetsooni määramisel piirduda kas vanalinna ilmet säilitanud hoonete grupi, kvartali või tänavalõiguga. Kuna vanema ehitusi on säilinud vähesel määral peamiselt Kreutzwaldi ja Jüri (nüüd Leninini) tänavates, tuleks lähema vaatluse alla võtta kaitsetsooni määramisel need tänavad. Teatavasti asub Kreutzwaldi tänavas riikliku kaitse all olevad ja ka teisi rohkem märkimisväärseid maju. Seetõttu tuleks kaitsetsooni määramisel arvesse testud loik Kreutzwaldi tänavast, see osa, kus asuvad hoone nr. 15, 1 ja koduloomuseum. Arhitektuurilisest seisukohast tuleks kaitsetsooni koondada ka need hooned, mis kajastavad vene omapära, asetsedes tänava poole küljega.

Üldiselt tuleks linna rajamisperioodist kaitse seisukohalt suurema tähelepanu osaliseks arvata peale juba riikliku kaitse all olevate hoonete, nagu Katariina kirik, Ekateriina kirik, Fr. R. Kreutzwaldi end. elamu ja 1917-1919 TSN TK kasutusel olnud hoonete, veel end. Krümmeri kooli (nüüd koduloomuseum) ja Võru linna esimene hoone, end. Võru mõisa

härrastemaja, olgugi see oma endise ilme ümberehitamise tõttu minetanud.

15. Kronoloogia.

18. sajand.

- 1775 nov. 7 anti välja uus üleriigiline kubermanguseadus ehk asehalduskonna korraldus.
- 1782, det. 3 nimeline ukaas valitsevale senatile laiendada uus asehalduskond ka Liivi- ja Eesti provintsidele.
- 1782 det. 7 Asehalduskorra kehtestamine Liivi- ja Bestimaal tehti ^{ilmanõude} Liivi- ja Bestimaa kindralkuberner Browne'le.
- 1783 juuli 3. Asehalduskonna kehtestamine Liivi- ja Bestimaal kinnitati keisrinna ukaasiga.
- 1783 okt. 7. Määrati Kirumpää-Koikila uueks maakonnaks (kreisiks) ja selle pealinna asutamine Vana-Koiolasse.
- 1784 juuli 6. Keisrinna ukaas osta Võru eramõis uue Võru kreisilinna rajamiseks.
- 1784 aug. 3. Võru mõisa ostmüügilepingu kinnitamine.
- " " " Browne'i korraldus maakonna meeskõtjale Bohm'ile võtta Võru mõis parun Mengden'ilt riigi valdamisele.
- 1784 aug. 8. teeb Browne Riia asehalduskonnale korralduse viia uuestiasustatud kreisi kohtuasutused, rentmeister ja politseimeister Vana-Koiolast üle rajatavasse Võru linna.
- 1784 aug. 10. Uuestirajatavat linna tuleb nimetada Võru linnaks ja kreisi Võru kreisiks.
- 1784 aug 27. kolisid uue linna valitsus- ja kohtuasutused Vana-Koiolast üle Võru linna /endisesse Võru mõisa härrastemajja/.
- 1784 okt. 16 keisrinna Kateriina II käseb linna hoonestamiseks anda kodanikele tasuta metsa.

- 1785 märts 12. - esitas Riia kroonupalat linna ehitusplaani Browne'ile.
- 1785 märts 19 - kindralkuberner Browne kinnitas Võru linna ehitusplaani.
- 1788-1792 ehitati kroonu kulul Võru linna luteri usu kivist kirik, mis läks maksma 28000 rubla.
- 1790 Toimusid esimesed linnaõukogu ja magistraadid valmised.
- 1790 asutati Võru postkontor.
- 1791 said linnakodaniku õigused ka kaks eesti(?) rahvusest elanikku: majaperemees Jakob Peets ja rätsep George Melgo.
- 1792 alustas Võrus tegevust I linna saksakeelne sega algkool.
- 1793 ehitati hoone, kus elas hiljem (1833-1877) Fr. R. Kreutzwaldi ja nüüd asub tema memoriaalmuseum.
- 1793-1804 ehitati peamiselt Võru vene kaupmeeskonna toetusel kütseka-katoliku kirik, kivist.

*Parandatud
1793-1804*

19. sajand.

- 1804 - avati Võrus saksa õppekeelega kreisikool.
- 1805 - palgati Võru luteri usu kirikule I iseseisev pastor.
- 1810 - avati Võrus I eestikeele õppekeeleaga kool.
- 1827 - ehitati ühekorruseline hoone haigla jaoks, hiljem ehitati teine korrus peale.
- 1832 - tuli direktor Krümmar oma kooliga Aasmäelt Võrru.
- 1833 - asus Fr. R. Kreutzwald peale Ülikooli lõpetamist Võrru Vee (hiljem Riia, veel hiljem Kreutzwaldi) tänavasse.
- 1833 - asutati linna vaestemaja.
- 1840 - asutas šveitslane Genge Võrru tütarlastekooli.

- 1841 - rajati Võrru uus vaestemaja.
1849 - läks Krummeri kool Herman Hörschelmanni valdusse.
1854 - ehitati pastorile elamu.
1862 - ehitati kivist kasarm.
1862 - läks end. Krummeri kool Hörschelmannilt üle Sintenusele.
1865-1876 - tekkisid Võrru esimesed eesti rahvusest kaupmehed.
1866 - likvideeriti Võrus end. Krummeri kool.
1870. juuni 16 - loodi uus linnaseadus, põhikord.
1877 märts 16 - kehtestati keiserliku uksega 1870. aastal loo-
dud linnaseadus ka Baltimaades.
1877 - müüs Fr. R. Kreutzwald oma maja Võrus pastoriproua
Strick'ile ja läks Tartusse elama.
1881 - asutatakse Võrus "Kandle mängu ja Laulu Selts".
1881 - 1890 - oli kunagine Fr. R. Kreutzwaldi hoone "Kandle"
seltsi valduses.
1883 - toimus esimene Võru laulupidu.
1884 toimus teine Võru laulupidu.
1887 - asutati end. Võru härrastemajja kreisikooli asemele
linnakool.
1892 juuni 11 - kehtestati uus linnaseadus.
1893 toimus III suurem lauljate kokkutulek Võrus end. Fr. R.
Kreutzwaldi elamu aias.
1895 - toimus I Võrumaa laulupidu Kasaritsa-Kirepil.
1899-1900 - oli Fr. R. Kreutzwaldi end. elamu teistkordselt
"Kandle" Seltsi valduses.

20. sajand.

- 1900 - valmis "Kandle" Seltsi oma maja, mis ehitati üles
1895.a. Võrumaa laulupeost saadud osa tulu arvel.
1900 detsembr. 26. - asetasid Eesti Üliõpilaste Seltselt memoriaal-
mälestustahvli Võrus end. Fr. R. Kreutzwaldi

- elamu seinale.
- 1903 - asutati Eesti Hoiu-Laenu Ühisus (kodanl. ajal Võru Ühispank).
- 1905 - a. lõpul keeldusid nekrutid Võrus korraldatud mittingul tsaarile truudusevande andmisest.
- 1906 - pääsevad eestlased linnavolikogusse napi enamusega.
- 1910 - ostis Võru Käsitöölise Avitamise Selts ^{r.} R. Kreutzwaldi endise elamu endale.
- 1913 - muudeti linnakool nelja klassiliseks kõrgemaks algkooliks.
- 1915 - avatakse linna elektrijaam.
- 1915 - avatakse linna apteek koos rohukauplusega.
- 1915-1917 - töötas end. Võru mõisa härrastemajas kõrgema algkooli kõrval ka Riist evakueeritud Aleksandri gümnaasium.
- 1917 - evakueeriti ülalnimetatud koolid Venemaale.
- 1917 - saavutatakse linnavolikogus täielik võit sakslaste üle.
- 1917 dets. 17 - valiti Võrus esimene teovõimas töörahva saadikute nõukogu.
- 1917 dets. 22 - ilmus Võru TSN TK häälekandja "Rahva Hääli".
- 1918 veebr. 24 - tungisid Saksa okupatsioonivõimud Võrru.
- 1918.a. lõpul - anti välja "Võru Linna ja Kreisi Tööraha TK Teataja".
- 1918.a. lõpul - pugesid Saksa okupatsioonivõimud Võrust.
1919. veebr. 1 - lahkusid nõukogude võim Võrust.
- 1920 - asusid end. Võru mõisa härrastemajja linna algkool ja äsja asutatud Väimele põllutöökool.
- 1921 - 1930 - töötas Võrus õpetajate seminar.
- 1926 - alustas tegevust Võru teater.
- 1928 - rajati Võrru nahavabrik.
- 1933 apr. 1 - avati linna haigla uus peahoone.

- 1936/1937 - alustas Võru teater tegevust poolkutselise teatrina
- 1939 - rajati Liitvale tellisetehas.
- 1941 veebr. 10 - avati end. Fr. R. Kreutzwaldi elamus memoriaal-
museum.
- 1941 juuni 28 - avati Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuseum kii-
lastajale.
- 1941 ~~juuli 28~~ - avati
juuli 7 - langes Võru linn fašistliku võimu kätte.
- 1944 aug. 13 - vabastasid Nõukogude Armeed väeüksused varemeis
suitseva Võru.
- 1944 sept. - algusest peale täitis Võru Baltimaade kolme riigi
Besti, Läbi ja ⁷eedu pealinnade funktsioone, kuna siin tea-
tud aja jooksul asusid nende partei- ja valitsusasutused.
- 1944.a. sept. 22-ni - täitis Võru Besti NSV pealinna ülesandeid.
- 1952- rajati Liitva eeslinnas kodanikuäegse pisiettevõtte baa-
sil Võru toorlinavabrik.
- 1960 - leiti maja remontimisel end. Fr. R. Kreutzwaldi elamu
voodrilaudade vahelt revolutsioonisisul. ajalehti ja
ajakirju.
- 1964 - määrati kindlaks Vagula-Tamula veteseisu reguleerimine
tulevikus paisu ja süvendatud Vöhandu abil.
- 1964 - valmis esmaklassiline Antsla maantee.

16. Kasutatud kirjandus.

^{Eesti} Arhitektuuri Ajalugu. Tallinn 1965

Busch, C. H.: Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirch~~en~~ und Schulwesens der Ev. Luth. Gemeinden in Russland St. Petersburg 1862.

Busch, C. H.: Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev. Luth. Geme~~inden~~ in Russland. St. Petersburg, Leipzig 1867.

/ Busch/: Die Evangelisch Lutherischen gemeinden in Russland. II Band. Der Livländisch, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. St. Petersburg 1911.

Eesti NSV Ajalugu. Tallinn 1955.

"Elu" ajaleht 1934, 1936.

Hupel, A. W. : Die gegenwärtige Verfassung des Rigischen und ~~Revals~~ Revalschen Statthalterschaft. Riga 1789.

История Эстонской ССР, Таллин. 1961.

Полное Собрание Законов Российской Империи . Т. XIII, XXII
Ivask, A. Võru , Tallinn 1967.

Karma, O. Tööstuslikust Revolutsioonist Sotsialistlikule Revolutsioonile Eestis. Tallinn 1963.

Lief - und Ehstländischer Staats- und Adress Calender auf das Jahr. 1785

Richter, A. Baltische Verkehrs - und Adressbücher. Bd. I. Livland. Riga 1909.

Tartumaa. Eesti Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus I. Tartu 1925.

Turist. Kagu Eesti. Tartu 1923.

Võru Jõulualbum 1932.

Võrumaa. Eesti Maateaduslik. tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu 1926.

Võru 150 aastat. Võru 1934.; Võru 150-ne aastane. Võru 1934.

"Võru Teataja" , ajaleht. 1934, 1936.